

Novi pravci razmišljanja o povijesti

David Graeber – David Wengrow, Zora svega: nova povijest čovječanstva (prev. Katarina i Ivan Ott), Zagreb: Školska knjiga, 2023, 578 str.

U izdanju Školske knjige objavljena je 2023. u hrvatskom prijevodu knjiga *Zora svega – nova povijest čovječanstva* (originalni naslov *The Dawn of Everything – A New History of Humanity*, 2021). Autori knjige jesu antropolog David Graeber i arheolog David Wengrow. Iako naslov može sugerirati da je riječ o jednoj od knjiga koje nastoje biti znanstvene, a zapravo nude alternativnu povijest temeljenu na teorijama zavjere, to ovdje nije slučaj. Zora je prije svega studija kojoj cilj nije ponuditi odgovore na pitanja o povijesti čovječanstva, već suprotno – postavljati nova, maštovitija i provokativnija pitanja. Autori u poglavljima studije razbijaju ustaljene narative o najranijoj čovjekovoj prošlosti. Nije ponuđeno jedno konačno objašnjenje ili odgovor, već su pred čitatelje iznesene najnovije spoznaje do kojih su došle povijest, arheologija, antropologija i ostale humanističke znanosti koje se bave čovjekom te se čitatelju nastoji pokazati nove pravce u kojima je moguće razmišljati o cjelokupnoj povijesti čovječanstva.

Knjiga je podijeljena na jedanaest poglavlja. Prvih pet poglavlja – „Oproštaj s djetinjstvom čovječanstva“ (1-27), „Grješna sloboda“ (28-76), „Odmrzavanje ledenog doba“ (77-119), „Slobodni ljudi, izvori kultura i pojava privatnog vlasništva“ (120-163) i „Prije mnogo godina“ (164-208) – bavi se problemom nedjednakosti. Autori navode kako tipične priče o prošlosti uvijek počinju određenom vrstom tzv. prirodnog stanja, tj. stanja u kojem je vladala potpuna ili barem poprilično velika ravnopravnost svih članova skupine, a koja se kasnije, sve većim stupnjem razvoja i raslojavanjem društva, pretvorila u strogu hijerarhiju te iščeznula. Takav pristup prošlosti nije postojao oduvijek i zapravo je, obrazlaže se, relativno nova pojava koja korijene ima u susretu Europljana i starosjedićkih kultura Sjeverne Amerike. Jedan od ogleđnih primjera povijesnog izvora o tome jesu isusovačke kronike iz Nove Francuske, koje su izlazile više desetljeća tijekom 17. stoljeća i bile omiljeno štivo svih učenih ljudi u 17. i 18. stoljeću. One sadrže zapise o susretu s kulturama u kojemu nije postojala fizička prisila, gdje je ženama bila ostavljena velika sloboda te gdje je, u kontekstu politike i vlasti, presudnu ulogu imalo uvjeravanje i mogućnost argumentiranja, a ne zakonskog nametanja. Takvo društvo i civilizacija bili su sušta opreka ondašnjoj Europi, a iz opisa razgovora Europljana i starosjedioca mogla se izravno iščitavati kritika europskog sustava vlasti i općenito civilizacije. To je navelo europske mislioce, ponajprije prosvjetitelje poput Rousseaua, da odgovore na takve kritike europske kulture, što su, većim dijelom, učinili stvaranjem koncepta tzv. prirodnog stanja – savršenog egalitarnog društva koje se sve većim napretkom iskvarilo i postalo strogo hijerarhijski ustrojeno. Time je europski način života dobio dobro teorijsko opravdanje, a ujedno se našao i izvor svekolikih nedjednakosti. Ovaj model izravno je utjecao i na nastanak sheme o linearnom razvoju društva od lovaca-sakupljača, preko poljoprivrednika do civilizacije, a može se upotrijebiti i niz triju razvojnih faza: divljaštvo – barbarstvo – civilizacija. Wengrow i Graeber u cijeloj studiji pojašnjavaju da za ovakve priče o najranijoj prošlosti nema čvrstih dokaza jer najnovija arheološka otkrića upućuju na nešto posve drugo – na veliku vjerojatnost postojanja sezonskih varijacija u društvenom uređenju.

Sezonske varijacije u društvenom uređenju koncept su koji je osmislio Marcel Mauss, a popularizirao Levi Strauss. Objašnjavaju se kao nepostojanje jednog čvrstog sustava vlasti/hijerarhije, već je riječ o izmjenama nekoliko oblika vladanja ovisno o okolnostima u kojima se skupina nalazi. Na ovo upućuju arheološki nalazi iz Sjeverne Amerike i s prostora istočnoeuropskih stepa, gdje je moguće vidjeti veliku mogućnost da su skupine lovaca-sakupljača i sjevernoameričkih starosjedioca u određeno doba godine – konkretno, u vrijeme lova – svjesno prihvaćale strogi hijerarhijski poredak radi uspješnosti u lovu, dok su ostatak godine provodili u drugom obliku društvenog uređenja. Svjesna izmjena društvenog uređenja za sobom povlači i određenu razinu političke samosvjesti koju su morali imati naši preci u najranijim razdobljima prošlosti, što se ne uklapa u evolucijski niz pleme – skupina – država. Ovakav pristup baca novo svjetlo na problem postanka nejednakosti i, prema Wengrowu i Graeberu – otvara mogućnost da nejednakost možda uopće nije nastala onako kako mi danas zamišljamo, već da je oduvijek bila prisutna.

Iduća dva poglavlja – „Adonisovi vrtovi“ (209-247) i „Ekologija slobode“ (248-274) – posvećena su problematici nastanka poljoprivrede. Prije prelaska na glavnu temu, objašnjeno je ukratko kako se nastanak poljoprivrede objašnjava u starim, široko prihvaćenim narativima. Nastanak poljoprivrede prikazuje se kao jedan od epohalnih procesa koji je čovjeku omogućio prijelaz s lovačko-sakupljačkog na sjedilački način života i uzrokovao veliko raslojavanje društva. Autori nastanak poljoprivrede sagledavaju bitno drugačije. Prvo je istaknuto da za kultiviranje domaće pšenice od divlje nije potrebno nekoliko tisuća godina, koliko je bilo potrebno zajednicama na području Plodnog polumjeseca, već tek nekoliko desetljeća. Kao drugu važnu spoznaju navode da je dosad raznim analizama i arheološkim iskapanjima diljem svijeta otkriveno 20-ak neovisnih mjesta koja se mogu smatrati ishodištima poljoprivrede. Shodno tome, postavljeno je pitanje zašto se poljoprivreda nije proširila cijelim svijetom u kratkom razdoblju. Interpretacija autora ide u pravcu da najvažniji faktor u uspješnosti poljoprivrede na nekom području nisu bile ni prirodne ni geografske zapreke, već sklonost zajednice da odbaci stari način života u korist novog. Lovačko-sakupljački život zahtijevao je relativno malo napora u odnosu na zahtjevniju poljoprivredu, gdje je potrebna stalna čovjekova prisutnost i briga, a zajednici je ipak donosio dovoljno za dobar život. Zajednice su stoga poljoprivredu dugo odbacivale kao neučinkovitu i, dok su to dopuštali klimatski uvjeti, ostajale vjerne lovačko-sakupljačkom načinu životu. Nastanak poljoprivrede Wengrow i Graeber opisuju kao svojevrsni eksperiment – više nalik na vrtlarstvo nego na današnji pojam poljoprivrede – koji su lovačko-sakupljačke zajednice provodile u slobodno vrijeme, i to poglavito u krajevima nepogodnima za lov i sakupljanje. Za početke poljoprivrede tako je iskorišten i termin „ekologija slobode“. Termin je skovao začetnik socijalne ekologije Murray Bookchin kako bi opisao bavljenje poljoprivredom u kojem se zajednica ne podčinjava toj djelatnosti, tj. žitarice i stoka uzgajaju se u onoj mjeri u kojoj ne određuju život i smrt zajednice.

Posljednja četiri poglavlja – „Imaginarni gradovi“ (275-327), „Skriveno od pogleda“ (327-358), „Zašto država nema podrijetla?“ (359-438) i „Puni krug“ (439-488) – razmatraju kako je nastalo ono što danas zovemo državom. Proces nastanka države u današnjem smislu riječi autori pokazuju trima – prema njima, elementarnim – oblicima vladanja u prošlosti: kontrola nasilja (iz toga nastaje suverenitet), kontrola znanja (pretvara se u birokraciju) i karizma (heroji, tj. danas popularnost političara). Tijekom većeg dijela ljudske prošlosti, kako se dalje obrazlaže, u društvima nisu bili prisutni svi ovi oblici vlasti, već je bio prisutan ili jedan – to je nazvano režimima prvog reda – ili kombinacija dvaju oblika

vlasti – onda je riječ o režimima drugog reda. Za svaki od režima iskanuto je i opsiano više primjera, no najveća pozornost dana je Olmecima kao primjeru režima prvog reda u kojem je vladala isključivo karizmatična vlast, dok se kao ogledni primjer režima drugog reda ističe Egipat u vrijeme Starog kraljevstva. Stari Egipat je u studiji korišten kao primjer koji dobro ocrtava sve faze razvoja države. Do ujedinjenja Gornjeg i Donjeg Egipta cijelo to područje funkcionira kao režim prvog reda u obliku širih regionalnih sustava, konkretno su to u egipatskom slučaju jedinice poznate kao nomi. Nakon ujedinjenja Staro kraljevstvo kombinira suverenitet i razvijenu birokraciju, ali nedostaje jaka karizmatična vlast. Tijekom prvog međurazdoblja u velikoj se mjeri gube obrisi suvereniteta i birokracije, ali se javlja jaka karizmatična vlast u obliku lokalnih moćnika – nomarha. U idućim se razdobljima staroga Egipta sva ova tri elementa sjedinjuju i nastaje država u današnjem smislu riječi, pojašnjavaju Wengrow i Graeber. Nadovezujući se na postavke iznesene u prvim poglavljima o nejednakosti, autori i u pitanjima postanka koncepta države postavljaju pitanje i ulogu sezonalnosti. Prikazana izmjena režima prvog i drugog reda mogla bi upućivati da je postojala i svojevrsna sezonska izmjena državnih uređenja, slično kao što su nomadske skupine mijenjale društveno uređenje tijekom godine. Iako su to samo pretpostavke, autori kao mnogo važnije ističu da je možda vrijeme da na državu, ali i vlast općenito, u prošlim razdobljima ne gledamo kao na neku nepromjenjivu konstantu koja drži sustav na okupu, već na promjenjivu varijablu koja se prilagođava potrebama društva. Sadržaj knjige upotpunjuju sljedeći dodaci: „Popis zemljovida i crteža“ (VII-VIII), „Predgovor i posveta“ (IX-X), „Zahvale“ (XI), „Zaključak“ (489-518), „Popis literature“ (519-568) te „Kazalo imena i pojmova“ (569-578).

Zora svega – nova povijest čovječanstva nije tipična historiografska studija. Iako autori progovaraju o tematici kojoj su posvećene stotine sveučilišnih knjižnica, način izvedbe jest ono što ovu studiju čini posebnom. Graeber i Wengrow ruše stereotipne predodžbe i sheme najranijih razdoblja čovjekove prošlosti – pitanje izvorišta nejednakosti, kako je nastala te zašto je uspjela ili nije uspjela poljoprivreda, kako je nastala država i sl. O svim prethodno spomenutim temama autorski dvojac iznosi nove znanstvene spoznaje i interpretacije, istovremeno se suzdržavajući od favoriziranja bilo koje interpretacije. Umjesto toga, čitatelja se upućuje koja se pitanja sada mogu postavljati na temelju novih otkrića i spoznaja. Ovakav pristup temi čini ovu knjigu, može se slobodno reći, dobrim osvježenjem na historiografskoj sceni.

Josip Imbrišak

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*